

УДК 336.22

ФІСКАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Лазур С.П.*Львівська комерційна академія*

Проведено ретроспективний аналіз фінансово-економічних криз. Виявлено основні тенденції та закономірності поширення фінансово-економічних криз. Визначено роль та місце податкового регулювання у проведенні заходів антикризової економічної політики. Систематизовано підходи до формування політики антикризового регулювання економіки. Виокремлено податкові інструменти подолання наслідків фінансово-економічних криз.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, податкове регулювання, механізм, метод, інструменти антикризового державного регулювання, податкові інструменти.

A retrospective analysis of financial and economic crises is done. The basic trends and patterns of financial distribution and economic crises are found. The role and place of tax regulations in conducting measures of anticrisis economic policy are determined. The approaches to the forming of anticrisis regulation of economy are systematized. The tax instruments to overcome the consequences of the financial and economic crises are defined.

Keywords: financial crisis, tax regulation, mechanism, method, tools of anticrisis government regulation, tax instruments.

Актуальність проблеми. Фінансово-економічна криза, яка охопила країни світу в 2008 році зачепила усі галузі їхніх економік. Це пов'язане з існуванням системних проблем, які накопичувалися протягом останніх років у всіх сферах суспільного життя та набули особливої гостроти саме під час кризи. Зокрема в Україні наслідки кризи особливо помітні у сфері державного управління, що веде до необхідності проведення ґрунтовних реформ, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку країни.

Аналіз останніх наукових досліджень. Різні аспекти справляння податкових платежів та удосконалення податкового механізму в умовах нестабільності та поширення фінансово-економічної кризи висвітлені у працях В. Гейця [2], І. Луніної [4], А. Соколовської [8], Д. Черніка [11],

© Лазур С.П., 2013

Ю. Шмельова [11] та багатьох інших. Дослідженням кризових явищ в економіці присвячені наукові пошуки А. Мельник [10], С. Нікітін [6], А. Нікітін [6], М. Степанової [6]. Проте поглибленого дослідження потребують проблеми систематизації та хронологізації фінансово-економічних криз, а також вироблення на їх основі напрямів антикризового державного регулювання за допомогою фіскальних інструментів.

Метою роботи є ретроспективний аналіз фінансово-економічних криз, виявлення закономірностей їх поширення та виокремлення податкових інструментів подолання наслідків криз.

Першочерговим завданням дослідження є визначення місця інструментів податкового регулювання підчас реалізації антикризової політики держави.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вагоме значення кризи спонукає до з'ясування змісту та суті поняття «криза». Термін «криза» походить від грецького слова «crisis», що означає «вирок, рішення щодо певного питання чи сумнівної ситуації» [1, С. 249], а також може мати альтернативне значення – «вихід, вирішення конфлікту».

Із цивілізаційним розвитком змінювалось сприйняття та розуміння цього поняття. Особливий внесок у дослідження природи та першопричин економічних криз здійснили такі відомі економісти, як Ж. Сімонді, Д. Рікардо, К. Маркс, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, Дж. Кейнс, М. Туган-Барановський та інші, які довели, що кризи є невід'ємною рисою ринкової економіки (табл. 1).

Інтенсифікація глобалізаційних процесів поряд із бурхливим розвитком інформаційних технологій протягом останніх десятиліть призводить до суттєвих змін інституційних основ економіки. Саме тому, сьогодні кризи набувають нових ознак та ширшої сфери дії, перетворюючись у світові.

Український науковець А. Мельник визначає наступні аспекти світової економічної кризи з точки зору системного підходу:

- системно-елементний, передбачає визначення складові світової економічної кризи. Відповідно до цього аспекту елементами світової економічної кризи є економічні явища, що руйнуючи існуючі економічні зв'язки призводять до трансформацій умов функціонування суб'єктів світової економіки;

Таблиця 1. Хронологія фінансово-економічних криз XIX - XX ст.

Роки	Країни, які охопила криза	Канали поширення
1825 р.	Великобританія, країни Латинської Америки	Фондовий ринок, банківська система
1836 р.	Сполучені штати Америки	Ринок капіталу, платіжна система
1847 р.	Європейська криза (Об'єднане королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Франція, Росія та інші)	Товарний ринок, платіжна система
1857 р.	Світова економічна криза (США, Німеччині, Англії і Франції)	Фондовий ринок, банківська система
1873-1878рр.	Німеччина, Австрія	Фондовий ринок, банківська система
1882 р.	США, Франція	Фондовий ринок, товарні ринки
1890 р.	США, Франція, Німеччина	Фондовий ринок, товарні ринки
1893 р.	США, Австралія	Банківська система, фондовий ринок
1900-1903рр.	США, Великобританія, Франція, Німеччина, Росія	Товарні ринки, банківська система
1907-1908рр.	США, Великобританія, Франція, Італія,	Фондовий ринок, розрахунково-платіжна система
1914 р.	США, Великобританія, Франція, Німеччина	Фондовий ринок, товарний ринок
1920-1921 р.	США, Великобританія, Данії, Італії, Фінляндії, Голландії, Норвегії та інші (19 країн)	Ринок грошей, товарний ринок
1929-1933рр.	Світова «Велика депресія» (охопила 18 країн)	Фондовий ринок (почалась з Нью-Йоркської фондової біржі)
1957-1958рр.	Країни Америки, Європи та Азії (США, Великобританію, Канаду, Бельгію, Нідерланди тощо) загалом 22 країни	Товарний ринок, фондовий ринок
70-ті рр. XX ст.	США, Австралія, Канада, Китай, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція (нафтові, енергетичні кризи)	Фондовий ринок, товарний ринок
90-ті рр. XX ст.	Мексиканська криза (1994-1995), Азійська криза (1997-1998), Російська криза (1998)	Фондовий ринок, банківська система

Джерело: складено автором за [5], [11, С. 13-14].

- системно-структурний, передбачає виявлення внутрішніх зв'язків і залежностей між складовими кризи, що дозволяє визначити її параметри та характер впливу на окремі національні економіки та світову економіку в цілому;

- системно-функціональний, необхідно застосовувати при виявленні функцій світової економічної кризи, для прикладу можна визначити такі функції кризи як: трансформуюча, реформуюча, оновлююча, генеруюча та інші;

- системно-цільовий передбачає наукове визначення цілей кризи, їх взаємних зв'язків. Провідною цілю кризи як економічного явища є руйнування існуючих зв'язків та набуття нових якостей економічних систем в яких вони виникають;

- системно-ресурсний, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, для вирішення системою проблем зумовлених кризою. Відповідно до даного аспекту можна відзначити прогресивну роль кризи, яка створює умови для пошуку нових ресурсних резервів розвитку економічної системи;

- системно-інтеграційний, який полягає у визначенні сукупності якісних властивостей економічної системи, що забезпечують її цілісність. Ступінь враження економічної системи кризою залежить від кількості, диверсифікації і єдності її складових, чим більше складових тим більше можливостей і напрямів трансформації економічної системи під час кризи. З одного боку, це може полегшити вихід з кризи – при наявності альтернативних сфер розвитку економіки, а з іншого – ускладнить її подолання за умов структурної, всеохопної кризи. Рівень інтеграції складових економічної системи та характер інтеграційних зв'язків можуть зумовлювати поширення кризи визначаючи її масштаби;

- системно-комунікаційний, визначає швидкість поширення кризи у залежності від видів комунікацій якими вона просувається. Сучасний розвиток інформаційних технологій пришвидшує розповсюдження кризи світовою економікою;

- системно-історичний, дозволяє з'ясувати трансформації ознак кризи у часі, та зміни параметрів її протікання. Відповідно до даного аспекту слід зауважити, що раніше кризи виникали рідше і призводили до фундаментальних трансформацій, що сприяли у подальшому бурхливому розвитку, а в умовах глобалізації кризові явища виникають часто і не викликають суттєвих змін у функціонуванні більшості складових світової економіки [10].

Російські економісти Д. Черник та Ю. Шмелев вважають, що криза виникає через «...різке порушення існуючої економічної рівноваги внаслідок наростаючих диспропорцій» [11, С.3] та «... перевиробництво не товарів, а грошей» [11, С.5]. Отже, суттєві диспропорції породжуються потужним домінуванням фінансових ресурсів над іншими видами

економічних ресурсів та їх абстракціонування через втрату матеріально-речового наповнення й зв'язку із реальним сектором економіки.

Таким чином, очевидним стає той факт, що кризи є невід'ємною фазою економічного розвитку та засвідчують необхідність державного втручання в економічне життя суспільства. Сьогодні, відійшовши від повного заперечення державного регулювання економіки та піднесення на п'єдестал ліберальних ідей, квінтесенцією яких є створення саморегульованої ринкової економіки, що мали домінуюче місце у трансформаційний період після розпаду Радянського Союзу, необхідно побудувати соціально-орієнтоване регульоване ринкове господарство, моделювання якого передбачає застосування синтезу класичних, кейнсіанських та ліберальних ідей із врахуванням системного підходу до оцінки наслідків їх запровадження.

Отже, ключовим інструментом державного регулювання нині залишаються бюджет та податки як основне джерело формування його доходів (рис. 1).

Як видно з рис. 1 методи антикризового регулювання економіки за способом застосування поділяються на прямі та опосередковані. В ринкових умовах господарювання пріоритет надається опосередкованим методам, важливе місце серед яких посідає податкове регулювання, використовуючи такі інструменти як податки, збори, внески та інші обов'язкові платежі.

Податки проявляють свої властивості через функції, які вони виконують, саме співвідношення цих функцій дозволяє забезпечувати сталий розвиток економіки, що є метою антикризового регулювання.

Властивості антикризового регулювання, притаманні податкам при раціональному їх застосуванню, вивчалися науковцями різних епох.

Основний внесок у цю концепцію здійснила класична школа із її засновником А. Смітом та його послідовниками, які визначили вихідні підвалини дослідження даної суспільно-економічної категорії та висунули твердження про автоматичне саморегулювання ринкової економіки [7, С.332].

Представник неокласичної школи ваги Е. Ліндаля запропонував концепцію рівноваги, яка була однією із спроб регулювання окремих економічних процесів у ринковій економіці середини ХХ ст. Вона була

прихильно сприйнята у суспільстві, але криза 1929-1933 рр. показала неспроможність сформованої капіталістичної економіки до саморегулювання і досягнення на цій основі рівноваги в господарстві.

Рис. 1. Місце податкового регулювання в системі антикризового управління економікою

Особливо ґрунтовно методи державного регулювання ринкової економіки та місце серед них податкових інструментів для подолання кризових явищ дослідив видатний вчений Дж.М. Кейнс. Теоретичні постулати Дж. Кейнса розроблялися в умовах різкого загострення

економічних і соціальних протиріч в країнах з ринковою економікою, спадом економічної активності і різким погіршенням умов розширеного суспільного відтворення. Кейнсіанство прийшло на зміну доктринам неокласицизму та засвідчило, що для виходу з економічної і соціальної кризи, яка досягла свого максимуму в 1929-1933 рр., потрібне втручання держави, адже за рахунок податків, а також державних видатків з бюджету та інших економічних важелів можна регулювати економічні процеси, досягти рівноваги між попитом і пропозицією [3, С.451].

Причини криз у країнах з ринковою економікою Дж. Кейнс вбачав у недостатності «сукупного попиту», але держава має можливості впливати на досягнення рівноваги між попитом і обсягом виробництва товарів за допомогою державних видатків, регульованого позичкового відсотка й податків. Провідне місце в державному регулюванні економіки Дж. Кейнс відводив податкам та був прихильником прогресивного оподаткування і фінансування за рахунок залучених коштів інвестицій, а також поточних видатків держави [3, С.156-157].

До 70-х років минулого століття податкове законодавство більшості країн розвинутої економіки ґрунтувалося на кейнсіанській теорії про податки. В цьому законодавстві дотримувалися постулату Дж. Кейнса про доцільність збереження високих податкових ставок, оскільки вони забезпечують поступальний розвиток економіки. Проте збереження високих податків у розвинених країнах не убезпечило їх від економічних потрясінь в 70-ті – початку 80-х років минулого століття. Зміни, які відбувалися у відтворювальних процесах під впливом науково-технічної революції вимагали структурних змін розвитку економіки, які потребували фінансових ресурсів підприємств. Податкова політика, що проводилася протягом кількох десятиріч за постулатами Дж. Кейнса викликала критику і заперечення видатних учених-економістів, в т. ч. М. Фрідмана та А. Лаффера. Насамперед вони виступали проти збереження високих податків і доводили необхідність переходу до зменшення податкового навантаження, передусім на капітал для забезпечення економічного зростання [9, С.24].

А. Лаффер довів можливість забезпечити або навіть збільшити податкові надходження від прибутку в умовах зниження податкових ставок та стимулювання розширеного відтворення [9, С.24].

Отже, високі податки знижують стимул до господарсько-комерційної діяльності, сприяють тінізації економіки. Саме тому важливо визначити оптимальну норму податкових ставок, вище якої не можна збільшувати її, не ризикуючи зменшити надходження у бюджет [6, С.49-50]. Нині за розрахунками економістів найбільш прийнятною величиною податкової ставки на прибуток вважається ставка на рівні 30-40% [6, С.49-50].

Ці ідеї знайшли практичне застосування в податковому законодавстві 80-х років минулого століття спочатку в США в межах податкової реформи 80-х років, а пізніше і в низці інших розвинених країн, у яких були зменшені податкові ставки на прибуток до 30-40%. У 80-х роках минулого століття в розвинених країнах здійснюється перехід від принципу встановлення нижчих, порівняно з попереднім періодом податкових ставок з одночасним зменшенням обсягу надання податкових пільг господарюючим суб'єктам.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок у даному напрямі. Отже, розвиток податкових теорій в країнах Заходу свідчить про взаємопроникнення неокласичних і кейнсіанських ідей, внаслідок чого має місце їх інтеграція в новому теоретичному напрямі, який вбирає в себе накопичений досвід і досягнення та здобутки науки про податки. Також цілком впевнено можна стверджувати, що податкові важелі є дієвими інструментами регулювання економіки та подолання кризових явищ. Подальші дослідження необхідно зосередити на виокремленні певного кола найдієвіших інструментів регулювання наслідків фінансово-економічної кризи та висуненні пропозицій щодо удосконалення механізму їх справляння, а також кількісного співвідношення різних форм одержавлення валового внутрішнього продукту у вітчизняній системі оподаткування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вечканов Г. С. Краткая экономическая энциклопедия / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова, В. Т. Пуляев. — СПб : Петрополис, 1998. — 509 с.
2. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економіки України й Росії (макроекономічний спектр) / В.М. Геєць // Фінанси України. – 2011. - №3. – С.3-18.
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Мейнард Кейнс – М.: Прогресс, 1978. – 548 с.

4. Луніна І.О. Ризики державних фінансів та шляхи їх мінімізації / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2012. - №2. – С. 4 – 15.
5. Нагайчук Н.Г., Лук'яненко Р.В. Систематизація заходів подолання фінансової кризи : світовий досвід [Електронний ресурс] / Н.Г. Нагайчук, Р.В. Лук'яненко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_1/part3/62.pdf
6. Никитин С., Никитин А., Степанова М. Налоговые льготы, стимулирующие предпринимательскую деятельность в развитых странах Запада / С. Никитин, А. Никитин, М. Степанова // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 11. – С. 49-56.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. с англ.; предис. В.С. Афанасьева]. – М. : Соцэкгиз. 1962. – 684 с.
8. Соколовська А.М. Проблеми моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні / А.М. Соколовська // Фінанси України. – 2011. - №3. – С.42-53.
9. Суторміна В.М. [та ін.] Держава – подати – бізнес: (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки): монографія / Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
10. Трактуювання сутності поняття «світова економічна криза» відповідно до наукових підходів [Електронний ресурс] / А.О. Мельник. – (Кафедра міжнародних економічних відносин Хмельницький національний університет). – Режим доступу: http://mev-hnu.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/3_finansovo_ekonomichni_mekhanizmi_zabezpechennja_efektivnoji_dijalnosti_promislovikh_pidpriemstv/4-1-0-88
11. Черник Д.Г., Шмелев Ю.Д. Кризи и налоги / Д.Г. Черник, Ю.Д. Шмелев. – М.: Экономика, 2011. – 253 с.